

*Явор О. А.,**кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного права № 2
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

ДІЯННЯ ЯК ПРЕДМЕТ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ В СІМЕЙНОМУ ПРАВІ

Анотація. У статті надано загальну характеристику діянь як юридичних фактів в сімейному праві. Вказане питання розглядається з точки зору необхідності знаходження балансу між приватністю, як одним із фундаментальних прав людини і загальним благом, на забезпечення якого має бути спрямоване державно-правове регулювання суспільних відносин. Автор розкриває особливості юридичних діянь у сімейному праві, встановлює їх основні характеристики. Реалізація автором вказаного завдання відбувається у світлі тих загальнотеоретичних положень, які вже здобули статус доктринальних, що є кроком на шляху до виявлення загальних закономірностей і специфіки дії юридичних фактів у сімейному праві у порівнянні з іншими галузями права.

Ключові слова: юридичні факти, сімейне право, діяння, дія, бездіяльність.

Постановка проблеми. В умовах все більшого ускладнення суспільних відносин, появи нових моделей взаємодії між їх учасниками, значного впливу науково-технічного прогресу на реалізацію людиною її особистих прав і свобод, постійної зміни уявлень, що довгий час вважалися традиційними, про ті чи інші сімейні цінності й необхідність їх захисту з боку держави, високої мобільності людей і все меншої їх зв'язаності в своїх приватних відносинах державними кордонами особливу актуальність здобуває виявлення ролі юридичних фактів у регулюванні сімейних правовідносин, особливо тих із них, які залежать від волевиявлення людини.

Увага до юридичних фактів саме в сфері сімейного права зумовлена також все більшою актуалізацією питання щодо знаходження балансу між приватністю як одним із фундаментальних прав людини і загальним благом, на забезпечення якого має бути спрямоване державно-правове регулювання суспільних відносин. Як із цього приводу вказують західні дослідники, саме сімейне право є точкою перетинання й зворотного зв'язку між сім'єю та державою: сім'я відіграє формуючу роль у суспільстві, але закон і суспільство також здійснюють формуючий вплив на сім'ю [1, р. 834; 2, р. 109].

Розкриття природи юридичних фактів і їх ролі у регулюванні сімейних відносин буде неповним без звернення до питання про особливості юридичних діянь, як юридичних фактів у сімейному праві, встановлення їх основних характеристик. Вирішення названих завдань становить мету цієї статті. Її реалізація має відбуватися у світлі тих загальнотеоретичних положень, які вже здобули статус доктринальних, із метою виявлення загальних закономірностей і специфіки дії юридичних фактів у сімейному праві порівняно з іншими галузями права. Так, зокрема, необхідним є врахування результатів теоретичних розробок вітчизняних і зарубіжних науковців, які досліджували цивільні та шлюбно-сімейні відносини у вітчизняному та міжнародному приватному праві. Це роботи таких вчених, як: Н.А. Алексєєв, Л.В. Афанасьєва, М.М. Богуславський, В.І. Борисова, С.М. Брагусь, О.В. Дзера, І.В. Жилінкова, І.І. Лукашук, Н.В. Рабінвич, З.В. Ромовська, І.В. Спасибо-Фатєєва, С.Я. Фурса, Є.О. Харитонов, Я.М. Шевченко, В.Л. Яроцький та багатьох інших.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, потреба в правовому врегулюванні суспільних відносин з'явилася тоді, коли усвідомлена свобода суспільної поведінки індивідів вже не вписувалася у масштаб природно-інстинктивної керованості. Будь-який контакт з іншою людиною, навіть на рівні сімейних і побутових відносин (ведення спільного господарства, народження дітей, не кажучи вже про найпростіші угоди та розподілення участі у вирішенні соціальних питань), негайно ставив питання про право і не право, про взаємні зобов'язання тощо. Більше того, з перших днів нашого існування розуміння себе й наш характер тісно пов'язані з нашими відносинами з іншими людьми [3, с. 307]. Ми в певних точках нашого життя залежимо від інших, і багато інших людей залежить від нас. Для багатьох людей їх самоідентифікація базується великою мірою на тих правовідносинах, учасниками яких вони виступають [4, с. 1; 5, с. 12]. Насправді, ми не є по-справжньому вільними «проживати наші життя так, як ми обираємо», оскільки наш вибір завжди обмежений нашими зобов'язаннями, реаліями й відносинами, які вбудовано в наше життя [6, с. 15; 7, с. 23]. Й переважна більшість їх пов'язана із нашими сімейними відносинами. Слід зауважити, що правове розуміння поведінки охоплює не будь-яку активність особи, а обмежується такими критеріями: 1) соціальна значущість поведінки, тобто це лише такі діяння, які «прямо чи опосередковано зачіпають права та інтереси особи, суспільства, держави та соціально-публічних утворень» [8, с. 73]; 2) вираженість поведінки ззовні, в формі конкретних дій; 3) усвідомлення таких дій. Поведінка, що не піддається контролю зі сторони вольових та інтелектуальних механізмів особи, не може регулюватися правом. До цього переліку слід додати ще одну важливу ознаку, тісно пов'язану із названою характеристикою соціальної значущості поведінки. Юридично значуща поведінка має перебувати в сфері правового регулювання: право регулює не всі суспільні відносини, а лише ті, що можуть контролюватися і забезпечуватися державним примусом. Для цього суспільні відносини мають бути індивідуалізовані, а головне, виявлятися у вольовій поведінці суб'єктів. Відповідно, предметом правового регулювання, у тому числі в сімейному праві, є вольові свідомі юридично значущі діяння.

Вказані характеристики особливої актуальності набувають в аспекті регулювання сімейних відносин: адже завданням права стає визначення тих діянь, які можуть переводити ті чи інші відносини до сфери правового регулювання. Так, Сімейний кодекс України досить обережно обумовлює критерій, за яким має визначатися межа правового регулювання сімейних відносин: відповідно до ч. 3 ст. 7 сімейні відносини регулюються лише у тій частині, у якій це є допустимим і можливим з точки зору інтересів їх учасників та інтересів суспільства. Відповідно, в якості юридичних фактів у сімейному праві можуть виступати не просто соціально значущі, виражені ззовні усвідомленні діяння, але тільки ті із них, що допускають правове регулювання з точки зору інтересів учасників відповідних відносин і інтересів суспільства. Скажімо, довгий час поза сферою

правового регулювання залишалася поведінка щодо спільного проживання чоловіка і жінки у фактичних шлюбних відносинах. Через невизнання такої поведінки юридичним фактом із боку держави (яка в першу чергу має орієнтуватися в питаннях подібного роду на ставлення суспільства), інтереси учасників таких відносин не здобували правового захисту.

Не має статусу юридичного факту у вітчизняній правовій системі церковний обряд шлюбу – він не тягне жодних правових наслідків. Ще раз підкреслимо – вирішення цього питання залишається сферою вільного розсуду держави, а тому окремі світські держави можуть визнавати за шлюбами, укладеними за релігійним обрядом, офіційний статус. (У вітчизняній юридичній літературі з цього приводу лунають різні пропозиції. Так, наприклад, вказується, що особи, які після вінчання спільно проживають без реєстрації шлюбу, мають статус сім'ї, але не мають правового статусу подружжя. У зв'язку з цим окремі автори пропонують поєднати цивільний і релігійний шлюб: подружжя укладає релігійний шлюб, отримує свідоцтво єдиного встановленого зразка і подає його до органу реєстрації актів цивільного стану, працівники якого вносять запис до Єдиного державного реєстру [9, с. 142]).

Складнощі виникають і тоді, коли різні правопорядки по-різному кваліфікують одні й ті самі життєві обставини й надають їм різної юридичної значущості. Йдеться, зокрема, про відносини, врегулювання яких відбувається відповідно до міжнародного приватного права. Наведемо приклад, з яким довелося мати справу вітчизняній судовій системі. Так, згідно з ч. 1 ст. 58 Закону України «Про міжнародне приватне право» шлюб між громадянами України, що укладений за межами України відповідно до права іноземної держави, є дійсним в Україні за умови додержання щодо громадянина України вимог Сімейного кодексу України щодо підстав недійсності шлюбу. Між сторонами справи в Ірландії було укладено церковний шлюб, за який у цій країні визнається таке саме юридичне значення, як і за шлюбом, укладеним за цивільною процедурою. Відповідно, суд, вирішуючи питання, чи є такий шлюб дійсним, має встановити, чи не було наявним те чи інше порушення, передбачене ст. ст. 22, 24-26 Сімейного кодексу України (сторони досягли шлюбного віку, одношлюбність, вільна згода сторін тощо), однак не може не визнати шлюб лише через те, що його було укладено за церковним обрядом (див. ухвалу Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 14 грудня 2011 року у справі № 6-33224св11).

На сьогодні для багатьох суспільств набуває актуальності питання щодо визнання чи, навпаки, невизнання, юридичної значущості за намірами одностатевих пар створювати сім'ї [10, с. 121]. Без такого визнання відповідні наміри й навіть поведінка у вигляді спільного проживання, спільного ведення домашнього господарства тощо не отримують статусу юридичного факту й не можуть виступити підставою для виникнення сімейних правовідносин: вони – поза сферою правового регулювання. Крім того, значний вплив на окреслення сфери правового регулювання, а отже – і кола юридичних фактів, що до неї потрапляють, мають історичні особливості розвитку того чи іншого суспільства. Наприклад, для США, на відміну від України, як вже зазначалося, є актуальним питання щодо укладення шлюбів між особами різної раси.

Отже, сфера впливу права залежить від волі суспільства, що визначає коло суспільних відносин, які є предметом правового регулювання. Ця воля має ґрунтуватися на безумовному визнанні невід'ємних прав і свобод людини як вищої цінності, на поступовому обмеженні сфери дії правових норм з урахуванням цих прав. Одними з перших, хто вивчав проблему межі

правового регулювання, були прихильники природно-правових поглядів. Вони проголошували тезу, згідно з якою позитивне право має ґрунтуватися на праві природному, відповідати йому, не порушувати його і не виходити за його межі. Мірилом тут, на їхню думку, мають бути саме природні, невідчужувані права людини, виражені в праві, що «завжди мало тенденцію переходити за свої межі. Держава хоче бути тоталітарною» [11, с. 22]. Правовий вплив має забезпечувати розумне, ефективне і доцільне для суспільства регулювання суспільних відносин, на основі визнання людини, як вищої цінності. Ця позиція в останній час знаходить усе більше число прихильників серед учених.

І ще один момент, який ми маємо обов'язково враховувати: сімейне право особливо яскраво демонструє небезпечність проведення строгої межі між необхідністю правового втручання до сфери публічних відносин і потребою невтручання у приватне життя. Справа в тому, що держава не може не втручатися до певних аспектів приватного життя, оскільки інакше, без такого втручання, буде порушено status quo між учасниками відповідних відносин. Йдеться про певні вразливі соціальні групи, які через об'єктивні причини (неповноліття) або через існуючі в суспільстві стереотипи (перш за все, за ознакою статі [12, с. 447]), без підтримки з боку права не зможуть бути рівноправними учасниками правовідносин [13, р. 2]. Таким чином, невтручання держави, залишення поза сферою правового регулювання певних проявів поведінки, призводить до порушення прав окремих учасників сімейних відносин. Прикладом може слугувати проблема домашнього насильства. Таке насильство залишається однією з надзвичайно поширених форм порушення прав людини, від якої переважно страждають найбільш уразливі групи осіб (діти, жінки, які перебувають у стані економічної, психологічної чи іншої залежності від чоловіків, інтимних партнерів або батьків, особи з інвалідністю, особи похилого віку та ін.). Проблема насильства в сім'ї тривалий час була міцно прихована забороною втручання держави в особисте й приватне життя осіб [14, с. 7], особливо, якщо йшлося про психологічне, економічне або сексуальне насильство. Якщо на законодавчому рівні відповідні дії не здобувають статусу протиправного юридичного діяння під тим приводом, що держава не втручається до приватної сфери життя, це призводить до серйозних порушень прав людини.

Отже, юридично значущі діяння, що можуть слугувати юридичними фактами, – це:

- 1) діяння окремих індивідів або колективів людей, різноманітних форм їх організації;
- 2) діяння, які зовні виражені у формі конкретних фізичних дій або бездіяльності. Це об'єктивна, тобто зовнішня сторона поведінки, що може мати форму конкретної фізичної дії (активної поведінки) або форму бездіяльності (пасивної поведінки). Намір суб'єкта щось вчинити, не втілений у поведінку, юридичних наслідків не викликає. Тому жодної юридичної сили не буде мати намір одружитися, навіть якщо про нього буде повідомлено публічно, якщо особи так і не подали заяву до органу реєстрації актів цивільного стану. Якщо ж заяву було подано, то це є юридичною дією, що тягне за собою такі можливі юридичні наслідки – або право укласти шлюб за поданою заявою, або у разі відмови від укладення шлюбу за вимогою іншої сторони відшкодувати нанесену шкоду, якщо буде доведено її завдання. Інших юридичних наслідків за чинним сімейним законодавством України факт подання заяви тягнути не може;
- 3) передбачені нормами позитивного права або принаймні такі, що охоплюються дією принципів права (від основоположних – справедливості, свободи, рівності, гуманізму – до галузе-

вих і принципів інститутів права). Іншими словами, наявність прогалини в позитивному праві не робить поведінку, варіант якої формального закріплення не здобув, юридично незначущою;

4) усвідомлені вольові діяння (мають інтелектуально-вольовий характер). Право, як відомо, здатне впливати тільки на таку поведінку людей, яка носить усвідомлений характер і контролюється волею людини. Внаслідок цього поведінка, що не контролюється свідомістю і волею людини, не може бути об'єктом правового впливу. Цим великою мірою зумовлена позиція Європейського суду з прав людини щодо недопустимості правової оцінки з боку держави поведінки людей нетрадиційної сексуальної орієнтації щодо її правомірності чи неправомірності. Інша справа, що Європейський суд визнає за державою свободу розсуду щодо вирішення питання щодо можливості офіційного укладення шлюбу такими особами, або юридичних наслідків їх фактичного проживання і спільного ведення домашнього господарства: держава залишає за собою право за такою поведінкою не визнавати статус юридичного факту. Що стосується діянь, які не мають свідомо-вольового характеру, то вони не охоплюються поняттям юридично значущих діянь (вони є поведінкою в фізіологічному або будь-якому іншому неюридичному розумінні, але не є поведінкою в цілях правового регулювання). З точки зору права подібне діяння може отримати кваліфікацію іншого юридичного факту;

5) завжди соціально значущі діяння. Вчинки людей, що не здійснюють жодного впливу на суспільні відносини, є, як прийнято вважати, байдужими для права. Для сімейних правовідносин важливо те, що окремі аспекти відносин, які не потрапили до сфери правового регулювання на нормативному рівні (не були закріплені в приписах законодавчих актів та інших джерелах права), можуть стати предметом правового регулювання за волевиявленням самих учасників таких відносин: відповідно до ч. 2 ст. 7 Сімейного кодексу України сімейні відносини можуть бути врегульовані за домовленістю (договором) між їх учасниками.

Крім того, слід враховувати, що саме юридичні діяння порівняно з іншими юридичними фактами особливо яскраво демонструють справедливість висловленого в юридичній науці твердження, відповідно до якого люди не тільки орієнтуються на правові наслідки, але й враховують юридичні факти, які ці наслідки обумовлюють. Поява одних юридичних фактів відповідає інтересам суб'єктів, і вони роблять необхідні кроки для того, щоб ці факти виникли (реєстрація шлюбу, укладення шлюбного договору, усиновлення, встановлення батьківства, подання позову про зобов'язання виплати аліментів тощо), появи інших юридичних фактів намагаються уникнути (підстави для застосування заходів юридичної відповідальності, пропуск строків позовної давності і т. д.). Юридичні факти, і в першу чергу, юридичні діяння, таким чином, – не пасивний елемент механізму правового регулювання. Встановлення тих або інших юридичних фактів може використовуватися і реально використовується законодавством, як засіб впливу на поведінку суб'єктів. Важливим є те, які соціальні обставини можуть і повинні мати юридичне значення, як з маси важливих і другорядних ознак соціальної ситуації вибрати саме ті, які повинні стати юридичними фактами [15, с. 253].

Отже, з точки зору інтересів суспільства юридично значущі діяння можуть оцінюватися як корисні, допустимі, або нейтральні (розірвання шлюбу, поділ спільної сумісної власності тощо) чи шкідливі для нього. Корисною є конструктивна правова активність суб'єктів (наприклад, укладення шлюбу, виховання дітей, утримання непрацездатних батьків тощо). Со-

ціально шкідлива поведінка, навпаки, порушує нормальні соціальні зв'язки (укладення фіктивного шлюбу, невиконання батьківських обов'язків, відсутність державної реєстрації дитини протягом місяця з дня її народження та ін.). Прикладами допустимої, або нейтральної, поведінки може бути розірвання шлюбу, поділ спільної сумісної власності тощо;

6) діяння, підконтрольні державі. Держава, регулюючи поведінку людей і оцінюючи її як правомірну або протиправну, встановлює і відповідні правові наслідки: правові гарантії для правомірної поведінки і заходи примусу для поведінки протиправної;

7) діяння, які, зазвичай, спричиняють або здатні спричинити певні юридичні наслідки. Вони виступають юридичним фактом – підставою виникнення, зміни або припинення конкретних правовідносин або відповідних правових станів;

8) діяння, що характеризуються структурованістю – будь-які діяння в сфері права можуть бути оцінені (кваліфіковані) з точки зору об'єкта, об'єктивної сторони, суб'єкта та суб'єктивної сторони.

Висновки. Підводячи підсумок сказаному, можемо назвати такі основні характеристики юридично значущих діянь, що виконують роль юридичних фактів у сімейному праві:

– такі діяння обов'язково мають охоплюватися предметом регулювання сімейного права; окреслення кола відповідних юридичних фактів великою мірою залежить від розсуду держави, культурних традицій того чи іншого суспільства, історичного етапу розвитку, ставлення суспільства до тієї чи іншої проблеми (особливо складними питаннями стають ті, з приводу яких немає консенсусу в суспільстві, і часто останньою інстанцією, яка має визначити, чи є те або інше діяння в сфері сімейних відносин юридичним фактом, є суд; це так звані *hard cases* (складні справи), такі як визнання одностатевих шлюбних відносин, надання таким парам правової можливості усиновлювати дітей, правові наслідки зміни статі, визнання норм релігійного права в регулюванні шлюбно-сімейних відносин у світських країнах, якщо спір виникає між представниками відповідного віросповідання, тощо);

– юридичні діяння знаходять вираз у формі дій або бездіяльності, завжди носять вольовий і усвідомлений характер, володіють ознакою суспільної значущості. Наведені ознаки одночасно виступають певними обмежувальними критеріями для держави, яка не може поширити юридичний вплив на ті діяння, які хоча й вчиняються у сфері сімейних відносин, але не відповідають названим вище ознакам.

Література:

1. McClain L.C. Family Constitutions and the (New) Constitution of the Family / L.C. McClain // *Fordham Law Review*. – 2006. – Vol. 73. – P. 833–881.
2. McClain L. C. Love, Marriage, and the Baby Carriage : Revisiting the Channelling Function of Family Law / L.C. McClain // *Cardozo Law Review*. – 2007. – Vol. 28. – P. 101–151.
3. Carle S. Theorizing agency / S. Carle // *Am Univ Law Rev*. – 2005. – № 55. – P. 307–365.
4. Nedelsky J. Law's relations / J. Nedelsky // *Oxford University Press*. – 2012. – 1 p.
5. Barvosa-Carter E. Mestiza autonomy as relational autonomy: Ambivalence and the social character of free will / E. Barvosa-Carter // *J Polit Philos*. – 2007. – № 15. – P. 1–21.
6. Nedelsky J (1989) Reconceiving autonomy: sources, thoughts and possibilities / J. Nedelsky // *Yale J Law Feminism*. – 1989. – № 1. – P. 7–36.
7. Herring J. Relational Autonomy and Family Law / J. Herring. – Springer Cham Heidelberg, 2014. – 60 p.
8. Харитонов Є.О. Деякі питання класифікації юридичних фактів [Текст] / Є.О. Харитонов // *Актуальні проблеми держави і права*. – 2008. – Вип. 42. – 73 с.

9. Кривенко Ю.В. До можливості визнання релігійного шлюбу [Текст] / Ю.В. Кривенко // Університетські наукові записки. – 2013. – № 3. – С. 141–145.
10. Страссер М. Одностатевий шлюб та право на приватність [Текст] / М. Страссер // Право США. – 2012. – № 1–2. – С. 118–129.
11. Завальнюк В.В. Принцип історизму в право– і державознавстві [Текст] / В.В. Завальнюк // Право України. – 1998. – № 2. – 22 с.
12. Яцина О.Ф. Соціальні стереотипи у контексті шлюбно-сімейних стосунків [Текст] / О.Ф. Яцина // Вісник Одеського національного університету. Психологія. – 2012. – Т. 17, Вип. 8. – С. 446–452.
13. Family Law. Issues, debates, policy / Edited by Jonathan Herring. – Willan Publishing, 2001. – 2 p.
14. Судовий розгляд справ, пов'язаних із вчиненням насильства в сім'ї в Україні: проблеми відповідності міжнародним стандартам та шляхи вдосконалення. Науково-практичний посібник / М.В. Євсюкова, Г.О. Христова, О.А. Шаповалова та ін. / За заг. ред. О.А. Шаповалової, С.О. Павлиш – К. : ТОВ «Компанія «Ваїте», 2011. – 7 с.
15. Матійко М.В. Місце юридичних фактів у реалізації інформаційної функції цивільного права [Текст] / М.В. Матійко // Актуальні проблеми держави і права. – 2010. – Вип. 56. – С. 252–257.

Явор О. А. Деяння как предмет правового регулирования в семейном праве

Аннотация. В статье представлена общая характеристика действий как юридических фактов в семейном праве. Указанный вопрос рассматривается с точки зрения необходимости нахождения баланса между приватностью, как одним из фундаментальных прав человека и общим благом, на обеспечение которого должно быть направлено

государственно-правовое регулирование общественных отношений. Автор раскрывает особенности юридических действий в семейном праве, выявляет их основные характеристики. Реализация автором указанной задачи происходит в свете тех общетеоретических положений, которые уже получили статус доктринальных, что является шагом на пути к выявлению общих закономерностей и специфики действия юридических фактов в семейном праве по сравнению с другими отраслями права.

Ключевые слова: юридические факты, семейное право, деяния, действия, бездеятельность.

Yavor O. Acts as a subject of legal regulation of family law

Summary. The article presents a general description of acts as legal facts in family law. This issue is considered in terms of need to find a balance between privacy as a fundamental human rights and common good as a main direction of state-legal regulation of social relations. The author reveals features of legal acts in family law and identifies their main characteristics. Achievement of this purpose occurs in light of general theoretical positions that have already been granted the status of doctrinal. It is a step towards identification of general consistent patterns and specific actions of legal facts in family law in comparison with the other branches of law.

Key words: legal facts, family law, acts, subject of legal regulation of family law.